

MUVAFFAQIYATGA ERISHISHSNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Shamshetov Jiyeibay Karamaddinovich,

*Nizomiy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti
tadqiqotchisi*

zakirjan2021@mail.ru

Orcid ID:0009-0002-8494-9469

Annotatsiya. Mazkur maqolada muvaffaqiyatga erishgan psixologik o‘ziga xos xususiyatlari va omillari tahlil qilinadi. Muvaffaqiyat tushunchasining psixologik mazmuni, shaxsning motivatsion, kognitiv, emotsional-irodaviy va kommunikativ xususiyatlarining muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillari ekanligi aytib o‘tilgan. Maqolada muvaffaqiyatni faqat individual qobiliyatlar bilan izohlash yetarli emasligi, balki shaxs va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta‘siri, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy aloqalar omillar sifatida ahamiyatga ega ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: intellektual mulk, ijtimoiy psixologiya, ijodkorlik, innovasion fikrlash, ichki motivatsiya, emosional intellekt, o‘z samaradorligi, psixologik xususiyatlar, shaxs, innovatsiya.

Аннотация. В этой статье будут проанализированы психологические особенности и факторы успеха. Было отмечено, что психологическое содержание понятия успеха, мотивационные, познавательные, эмоционально-волевые и коммуникативные характеристики личности являются основными факторами достижения успеха. В статье обосновывается, что недостаточно объяснить успех только индивидуальными способностями, но и тем, что взаимодействие личности и социальной среды, социальная поддержка, социальные связи имеют значение как факторы.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, социальная психология, творчество, инновационное мышление, внутренняя мотивация, эмоциональный интеллект, самоэффективность, психологические характеристики, личность, инновации.

Annotation. This article will analyze the psychological characteristics and factors contributing to success. It was noted that the psychological content of the concept of success, as well as the motivational, cognitive, emotional-volitional, and communicative characteristics of an individual, are the main factors in achieving success. The article argues that it is not enough to explain success solely in terms of individual abilities; the interaction

between the individual and the social environment, social support, and social connections also play a significant role as factors.

Keywords: intellectual property, social psychology, creativity, innovative thinking, intrinsic motivation, emotional intelligence, self-efficacy, psychological characteristics, personality, innovation. Keywords: intellectual property, social psychology, creativity, innovative thinking, intrinsic motivation, emotional intelligence, self-efficacy, psychological characteristics, personality, innovation.

Kirish. Muvaffaqiyat inson hayotining muhim psixologik va ijtimoiy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda shaxsning muvaffaqiyati uning kasbiy faoliyati, ta‘limdagi yutuqlari, ijodiy salohiyati, tadbirkorlik faoliyati, ijtimoiy mavqei va shaxsiy rivojlanishi kabi ko‘rsatkichlar orqali namoyon bo‘ladi. Biroq muvaffaqiyatni faqat tashqi natijalar — yuqori lavozim, daromad, ilmiy unvon yoki ijtimoiy e‘tirof bilan cheklash psixologik jihatdan bir tomonlama yondashuvdir. Psixologik nuqtayi nazardan muvaffaqiyat shaxsning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarini anglab, mavjud imkoniyat va resurslardan samarali foydalanishi, qiyinchiliklarga moslashishi hamda faoliyat natijalarini shaxsiy qadriyatlari bilan uyg‘unlashtira olishi bilan bog‘liq murakkab jarayondir. Muvaffaqiyatga erishish jarayonida insonning bilim va qobiliyatlari bilan bir qatorda uning motivatsiyasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, emotsional barqarorligi, irodaviy sifatlari, kommunikativ kompetensiyasi va o‘z faoliyatini tahlil qila olish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan muvaffaqiyatli shaxsning psixologik portretini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bunday tadqiqotlar ta‘lim, kasbiy yo‘naltirish, boshqaruv, tadbirkorlik, psixologik maslahat va shaxsiy rivojlanish dasturlarini takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda mamlakatimizda shaxsning kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy muvaffaqiyatga erishishiga qo‘yilayotgan talablarning tobora ortib borayotgani hammamizga ma‘lum. Globallashuv, raqobatning kuchayishi, axborot oqimining jadallashuvi va mehnat bozoridagi tezkor o‘zgarishlari hammamizdan zamon talabidagi bilimlarni va emosional **barqarorlik, mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik, ijodkorlik, maqsadiga intiluvchanlik va o‘z-o‘zini boshqarish** kabi sifatlarni ham talab etmoqda. Ayniqsa, yoshlarning ta‘lim va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishi masalasi alohida ahamiyatga ega. Chunki shaxsning muvaffaqiyatga bo‘lgan munosabati, o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholashi, aniq maqsadlar qo‘yishi va qiyinchiliklarni yengib o‘tish qobiliyati uning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy faoliyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi[1]. Shu nuqtayi nazardan, muvaffaqiyatga erishgan shaxslarning psixologik xususiyatlarini aniqlash va tizimlashtirish yoshlarning shaxsiy hamda kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Psixologik nuqtayi nazardan muvaffaqiyatning muhim belgilaridan biri shaxsning o‘z maqsadlari va faoliyatini ongli ravishda boshqara olishi hisoblanadi. Insonning uzoq muddatli rejalari, qarorlari va harakatlarini maqsad bilan bog‘lay olishi uning faol subyekt sifatidagi rolini kuchaytiradi. Inson agentligi tushunchasida ham shaxsning maqsadli, intentional faoliyat olib borishi va o‘z harakatlarini boshqarishi muhim o‘rin tutadi.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi. Muvaffaqiyatli ijodiy shaxslarning psixologik xususiyatlarini o‘rganishda bir qator mashhur olimlar muhim hissa qo‘shgan. Jumladan: amerikalik psixolog **Teresa M. Amabile** ijodkorlikning asosiy manbai ichki motivatsiya ekanligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Uning fikricha, shaxsning o‘z faoliyatiga qiziqishi tashqi rag‘batlarga nisbatan ijodiy natijalarga kuchliroq ta‘sir ko‘rsatadi. **Ch. Mihaly** "Oqim" nazariyasi zamonaviy pozitiv psixologiya va ijodkorlik psixologiyasining eng muhim nazariyalaridan biri hisoblanadi, bunda inson eng yuqori samaradorlikka chuqur diqqat va qiziqish holatida erishishini ko‘rsatgan. Bu holat ko‘plab muvaffaqiyatli ixtirochilar va olimlarga xos xususiyat sifatida baholanadi[1]. **J. Robert Sternberg** o‘z tadqiqotlarida intellekt va ijodkorlikning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganib, muvaffaqiyatli intellekt nazariyasini ishlab chiqqan. Unga ko‘ra, analitik, amaliy va ijodiy intellektning uyg‘unligi innovasion natijalarga olib keladi – degan ilmiy fikrlarini ilgari surishgan. Albert Banduraning ilmiy tadqiqotlarida esa insonning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi murakkab vazifalarni bajarish va innovatsiya yaratish ehtimolini oshirib boradi degan qarashlarni bildirgan. **S. Carol Dweck** "Growth Mindset" konsepsiyasi orqali bilim va qobiliyatlarni mehnat va tajriba orqali rivojlantirish mumkinligini isbotlagan[2]. Bu qarash ixtirochilik va innovasion faoliyat uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini aytib o‘tishgan. Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli intellektual mulk egalari quyidagi psixologik xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rib o‘tsak bo‘ladi. Muvaffaqiyatli intellektual mulk egalari yuqori darajadagi ijodiy fikrlashi, ichki motivatsiyaning kuchliligi, muammolarni tahlil qilish qobiliyati, noaniqlikka bardoshlilik, qat‘iyat va sabr-toqatli bo‘lishi, o‘z imkoniyatlariga ishonchning mavjudligi, emosional intellekt, mustaqil qaror qabul qilish, doimiy o‘qish va o‘zini rivojlantirishga intilishi bo‘ladi.[3]

Metodologiya. Mavzuning yana bir muhim jihati shundaki, muvaffaqiyatni faqat **intellekt, bilim yoki moddiy imkoniyatlar** bilan izohlash yetarli emas. Shaxsning muvaffaqiyatida ichki motivatsiya, o‘ziga ishonch, emosional intellekt, qat‘iyatlilik, stressga chidamlilik, refleksivlik, kommunikativ kompetentlik va ijodkorlik kabi psixologik omillar ham muhim o‘rin tutadi. O‘z-o‘zini belgilash nazariyasida kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlarining qondirilishi insonning motivatsiyasi, faol ishtiroki va psixologik farovonligi bilan bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Intellektual mulk ob‘yektini yaratish ko‘p bosqichli ijtimoiy-psixologik jarayon bo‘lib, u bilim, tajriba va kasbiy kompetensiyalar bilan bir qatorda shaxsning individual-psixologik hamda ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ham bog‘liq[4]. Ilmiy ixtirolar, dasturiy mahsulotlar, adabiy va badiiy asarlar, sanoat namunalari yoki innovasion texnologiyalarni yaratayotgan shaxslarning faoliyatini tahlil qilish ularning yuqori darajadagi ijodiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish, ichki motivatsiya, yuqori mas‘uliyat va ijtimoiy faollik kabi xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi. Tadqiqotimizda muvaffaqiyatga erishishdagi psixologik xususiyatlarini aniqlik kiritish maqsadida biz T. Elersning Shaxs muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini o‘rganish metodikasi[5], J. Rotterning "Lokus nazorati shkalasi"[6], V. V. Boykoning empatiya qobiliyatini aniqlash usuli (Boykoning empatiya testi)[7] boshqa odamning fikrlari va his-tuyg‘ularini tushunish va tushuna olish qobiliyatini baholash uchun mo‘ljallangan, V. V. Sinyavskiy va V. A. Fedorshinning "Shaxsning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklarini diagnostika qilish"

metodikasi hamda “Liderlik salohiyati darajasini”[8] aniqlash hamda muallif tomonidan ishlab chiqilgan “Muvaffaqiyatga erishishda shaxs xususiyatlari” nomli so‘rovnomasi va boshqada metodikalardan foydalandik. Sinaluvchilarda o‘zining yaratgan intellektual mulkini rivojlantirishga va himoya qilishga yordam beradigan sifatlarni ya‘ni yangi va original g‘oyalarni yaratish qobiliyatiga, uchrayotgan mammolarga noodatiy yondashish, yangi yechimlarni taklif qila olishi, aniq maqsadlarni belgilash va ularga intilishi, o‘z g‘oyasini himoya qilish, mustaqil strategiya ishlab chiqishi, qarorlarni boshqalarning ta‘sisiriz qabul qila olish qobiliyatlariga alohida e‘tibor qaratildi. Ijodkor shaxs o‘z faoliyatini boshqalarnikidan samaraliroq tashkil etishga intilishi va undagi motivasiyalarining barqarorligi muhimdir. Olib borilgan tadqiqotda ularga muvaffaqiyatsizliklardan keyin qayta harakat qilganligi haqida savollar ham berildi.

1-jadval.

“Muvaffaqiyatga erishishda shaxs xususiyatlari” nomli so‘rovnomasi

№	Psixologik xususiyat	Muvaffaqiyatga erishishda shaxsning asosiy xususiyatlari va ta‘sir etuvchi omillar			
			yuqori	o‘rta	past
1	Ijodkorlik	Ijodkorlik, o‘ziga ishonch, qat‘iyatlilik, stressga chidamlilik	28/36,5	34/49,4	10/12,7
2	Mustaqil fikrlash	Muvaffaqiyatga intilish, maqsadga yo‘naltirilganlik, ichki motivatsiya	29/36,7	39/49,4	10/11,7
3	Yuqori motivatsiya	Mustaqil fikrlash, refleksiya, yangilikka ochiqlik, strategik tafakkur	29/36,7	39/42,4	10/13,7
4	Maqsadga yo‘naltirilganlik	Muloqotchanlik, empatiya, muzokara olib borish qobiliyati	25/32,7	39/49,4	10/12,7
5	Tavakkalchilikka tayyorlik	Tashabbuskorlik, jamoani boshqarish, mas‘uliyatlilik	30 /37,5	40/50,0	10 /12,5
6	Qat‘iyatlilik	Ijtimoiy faollik, hamkorlik, raqobatbardoshlik	26/36,7	39/41,4	10/11,7
7	Stressga chidamlilik	Mualliflik huquqiga hurmat, halollik, mas‘uliyat	27/33,4	33/42,4	10/11,3

Mazkur so‘rovnomadan olingan natijalarda muvaffaqiyatga erishishda shaxs xususiyatlaridan mustaqil fikrlash o‘z yutiqlarining psixologik asosi ekanligi ko‘rish

mumkin. O‘z-o‘zini nazorat qilish O‘z-o‘zini nazorat qilish esa xulq-atvorni faollashtiruvchi markaziy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Shaxsdagi Kommunikativ kompetentlik ya‘ni Samarali muloqot va fikr almashish qobiliyati faoliyatga ta‘sir ko‘p bosqichli va tizimli xarakterga ega ekanligini anglatib turibdi. Ayniqsa, shaxsda yangi bilim, tajriba va texnologiyalarni o‘rganib borishi, intellektual rivojlanish va innovatsion faoliyatni kuchaytirish muvaffaqiyatga erishish xatti-harakatlarni faollashtirish va turli stressga psixologik barqarorlikni oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvlari mavjudligi aniqlanadi.

Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan qaralganda, intellektual mulk egasining muvaffaqiyati faqat uning intellektual qobiliyati bilan emas, balki ijtimoiy muhit, kasbiy munosabatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, muloqot kompetensiyasi, liderlik xususiyatlari va shaxslararo munosabatlar tizimi bilan ham belgilanadi. Shu bois mazkur muammoni kompleks tarzda tahlil qilish nazariy va amaliy ahamiyatga ekanligini hisobga olish lozim.

Bugungi kunda zamonaviy psixologiyada ijodkor shaxs psixologiyasi, innovatsion faoliyat va intellektual salohiyatga bag‘ishlangan tadqiqotlar soni oshib borayotgan bo‘lsa-da, aynan intellektual mulk egalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini kompleks o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar nisbatan kam uchraydi. Aksariyat tadqiqotlarda ijodkorlik yoki intellekt alohida tahlil qilingan bo‘lib, intellektual mulk sohasida muvaffaqiyatga ta‘sir etuvchi psixologik omillarning o‘zaro bog‘liqligi yetarlicha ochib berilmagan. Shu sababli ularning turli yo‘nalishini alohida o‘rganib chiqish zarur hamda shaxsdagi asosiy xususiyatlarini yanada rivojlantirishga harakat qilish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotimizda har bir yo‘nalishdagi asosiy xususiyatlarini va ulardan kutiladigan natijalarga e‘tibor berildi. Ular quyidagi jadvalda aks etadi.

Muhokama. Shu nuqtai nazardan mazkur tadqiqot intellektual mulk sohasida yuqori natijaga erishgan shaxslarning psixologik xususiyatlarini ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan tahlil qilish, ularning shaxsiy va ijtimoiy omillari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash hamda ushbu sohada ilmiy-nazariy xulosalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Ko‘plab ilmiy izlanishlarda muvaffaqiyatga erishgan intellektual mulk egalarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish, ularning ijodiy va innovatsion faoliyatiga ta‘sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash hamda ushbu omillarning o‘zaro bog‘liqligini asoslashga qaratilgan.

Tadqiqotimizda intellektual mulk sohasidagi shaxsning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish, muvaffaqiyatli intellektual mulk egalarida uchraydigan psixologik sifatlarni tizimlashtirish hamda ijodkorlik, ichki motivatsiya, emosional intellekt va o‘z samaradorligining intellektual faoliyat samaradorligiga ta‘sirini baholash, intellektual mulk sub‘yektlarini psixologik qo‘llab-quvvatlashga doir ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotimizda ko‘plab kuzatishlar natijalari intellektual mulk sohasida faoliyat yurituvchi va yuqori natijalarga erishgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari turlicha ekanligiga guvohi bo‘lib qolamiz. Intellektual mulk egalarining muvaffaqiyatiga ta‘sir etuvchi psixologik va ijtimoiy-psixologik omillar hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy jihatdan o‘rganib borish maqsadga muvofiqdir.

Muvaffaqiyatga erishgan intellektual mulk egalari har xil sohada ya‘ni ular ixtirochi, olim, yozuvchi, dasturchi, dizayner, tadbirkor va boshqada ijodkor shaxslarning o‘ziga xos psixologik xususiyatlar mavjud. Bu xususiyatlar ularning yangi g‘oyalar yaratishi, ularni himoya qilishi va amaliyotga tatbiq etishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Muvaffaqiyatga erishgan intellektual mulk egalari eng muhim psixologik xususiyatlari ijodkorlik (kreativlik), unda yangi va noodatiy g‘oyalarni ishlab chiqishi, muammolarga turlicha yondashish va innovasion yechim topa olish qobiliyatini ko‘rishimiz mumkin.

Bundan tashqari yuqori intellektual salohiyat ega shaxslar esa analitik fikrlay olishi, mantiqiy xulosa chiqarishi, murakkab ma‘lumotlarni tez o‘zlashtira olishi ko‘zga tashlanadi. Muvaffaqiyatga erishgan intellektual mulk egalarining ichki motivatsiyalari ya‘ni moddiy manfaatdan ko‘ra yangilik yaratishga qiziqishi, o‘z sohasini rivojlantirish istagi mavjudligi bilan farqlanib turadi.

Muvaffaqiyatga erishishga harakat qilayotgan har shaxsda matonat va sabr-toqati kuchli, qiyinchiliklarga qaramay ishni davom ettirib borishi, muvaffaqiyatsizlikdan keyin ham harakat qilishi amaliy yordam berishimiz lozim. Muvaffaqiyatga erishishga tavakkalchilikka tayyorligi kuchli ekanligi, yangi g‘oyalarni sinab ko‘rishdan qo‘rqmasligi, noma‘lum vaziyatlarda qaror qabul qilishi, o‘z qobiliyati va g‘oyalariga ishonishi, tanqidni konstruktiv qabul qila olish qobiliyatini shakllantirishga psixologik ko‘mak beradigan amaliy tavsiyalar berib borishimiz o‘rinli. Har bir shaxs o‘z faoliyatida uzoq muddatli rejalar tuzishi, belgilangan maqsadlarga bosqichma-bosqich erishishga harakat qilishiga psixologik tayorgarlik qilish maqsadga muvaffiqdir.

Xulosa. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda innovasion iqtisodiyotni rivojlantirish, intellektual mulk ob‘yektlarini muhofaza qilish va ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu esa intellektual mulk sub‘yektlarining psixologik imkoniyatlarini o‘rganish, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va psixologik qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishni talab etadi. Kelgusida mazkur sohada O‘zbekiston sharoitida empirik tadqiqotlar o‘tkazish hamda intellektual mulk sub‘yektlarining psixologik portretini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda[9].

Muvaffaqiyatga erishgan intellektual mulk egalari faoliyatida faqat yuqori intellektual salohiyat emas, balki **ijodkorlik, motivatsiya, psixologik barqarorlik, kommunikativ kompetentlik, liderlik, moslashuvchanlik va ijtimoiy mas‘uliyat** kabi omillarning o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan, bunday shaxsning muvaffaqiyati uning individual xususiyatlari bilan bir qatorda **ijtimoiy muhit, professional aloqalar, qo‘llab-quvvatlash va hamkorlik tizimi** bilan ham belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Amabile T. M.** Creativity in Context. – Boulder, CO: Westview Press, 1996. – 336 p.
2. **Csikszentmihalyi M.** Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. – New York: HarperCollins Publishers, 1996. – 456 p.

3. **Sternberg R. J.** The theory of successful intelligence // Review of General Psychology. – 1999. – Vol. 3, No. 4. – P. 292–316. – DOI: 10.1037/1089-2680.3.4.292.
4. **Bandura A.** Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W. H. Freeman and Company, 1997. – 604 p.
5. **Dweck C. S.** Mindset: The New Psychology of Success. – New York: Random House, 2006. – 276 p.
6. **Ryan R. M., Deci E. L.** Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 68–78. – DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68.
7. **Котик М. А.** Психология и безопасность. – Таллин: Валгус, 1981. – 408 с.
(*T. Ehlersning muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi metodikasi uchun.*)
8. **Rotter J. B.** Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement // Psychological Monographs: General and Applied. – 1966. – Vol. 80, No. 1. – P. 1–28. – DOI: 10.1037/h0092976.
9. **Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М.** Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – 490 с.
(*Unda V. V. Boyko empatiya diagnostikasi hamda V. V. Sinyavskiy–B. A. Fedorishinning kommunikativ va tashkilotchilik moyilliklarini aniqlash metodikalari keltirilgan.*)